

Németh S. Katalin: Magyar dolgokról

Magyar–német kapcsolattörténeti tanulmányok

Budapest, Universitas Kiadó, 2014 (Historia Litteraria, 31), 264 l.

A kora újkori magyar–német irodalmi és művelődéstörténeti kapcsolatok és összefüggések feltárása, valamint elemző bemutatása terén Németh S. Katalin az elmúlt évtizedekben számos időtálló, alapvető munkát adott közre. Közülük is kiemelkedő jelentőségű a wolfenbütteli Hungarica-katalógus (*Ungarische Drucke und Hungarica 1480–1720: Katalog der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel*, bearbeitet von S. Katalin NÉMETH, I–III, München–New York–London–Paris, 1993, ismertetése: ItK, 1993, 716–717), amely számos eladdig ismeretlen magyar vonatkozású nyomtatványt mutatott be. Több magyar–német kapcsolattörténeti konferenciakötetnek ugyancsak ő volt egyik szerkesztője, így a közismert *Studia Humanitatis* sorozat 7., 9. és 14. darabjainak is. Most közreadott gyűjteményes kötete tizennégy tanulmányt és több szövegközlést tartalmaz, az előbbiektől 1989 és 2007 között keletkeztek. Közös vonásuk, koherenciát biztosító vezérfonaluk a német–magyar irodalmi és művelődési érintkezések (vagy olykor párhuzamoságok) korábban kevésbé vizsgált szövegeinek bemutatása, az ilyen témák filológiai alapozott elemzése, a két nyelvterület kora újkori szellemi kapcsolatrendszerének feltárása, fehér foltjainak eltüntetése, a korábbi tévedések korrigálása, a hiányosságok megszüntetése

A kötet első tanulmánya az egyik legkorábbi Magyarország-ismertetésről szól, Veit Marchthaler (1564–1641) ulmi városi tanácsos és céhmester útleírásának, *Ungarische Sachen* (1588) című kéz-

iratos munkájának a részletező elemzését vállalja, a magyar nyelvű szakirodalomban elsőként. Az Ulm város levéltárában található *Marchthaler Fond* anyagában önálló egységet alkot a szerzőnek ez az országismertető beszámolója Magyarországról, ahol húsz éven át, 1580–1600 között folytatott kereskedelmi tevékenysége során igen gyakran tartózkodott.

A német utazó minden részletre kiterjedő tájékoztatást ad utazásának körülményeiről. Egyrészt rokon kapcsolatok, másrészt kereskedelmi ambíciók vezették útját Magyarország felé. Megbízói közül a legjelentősebb személyiség Lazarus Henckel német birodalmi bankár volt, az ő érdekeit képviselve járta az országot Marchthaler. Kéziratos beszámolója – miként azt Németh S. Katalin megállapítja – kevés forrásmunkát használt fel, annál több viszont a saját közvetlen tapasztalata a meglátogatott helyekről. Huzamosabban Pápán tartózkodott, de végigjárta a dunántúli várakat, a Balaton környékét, a felső-magyarországi és erdélyi városokat is. Gondos feljegyzéseket készített a meglátogatott helyek lakosságáról, az általuk beszélt nyelvekről, szokásaikról, iskoláikról, műveltségükről, felekezeti hovatartozásukról, s ami mindezeknél is fontosabb: munkaerőkölcsükről, megbízhatóságukról, kereskedelmi jártasságukról. De nem idegenkedik az általa hallott történeti mondák feljegyzésétől sem, ezek közül – mint azt az elemzésből megtudjuk – a későbbiekben több is gyakran ismételt közhelyé, toposszá vált a német közvéle-

mény Magyarország-képében. Meggyőző Németh S. Katalin jellemzése, amely szerint „Marchthaler – helyzetéből adódóan – a kereskedőpolgárok életmódját ismeri meg, nézőpontja is ezt tükrözi” (29). Hozzátehetjük: a teljes szöveg kommentált magyar nyelvű fordítása és kiadása nyeresége lenne a korszak művelődéstörténetének, főként az újabban előtérbe került mentalitástörténet hasznosíthatná bőséggel sorakozó mikrotörténeti adatait. Annál is inkább, mivel a későbbi szerzők – így főként a jóval ismertebbé vált Martin Zeiller (1589–1661) – nagyon sokat merítettek Marchthaler munkájából.

Azt is megtudjuk a jelen tanulmánykötet egy másik fejtegetéséből, hogy Zeiller, a tudós polihisztor, az apodemikus irodalom korabeli nagy tekintélye úgy írt több munkájában is Magyarországról, hogy soha nem járt itt, a nyelvet sem ismerte, ám széles körű műveltsége, olvasottsága révén mégis sikerrel kompilálta az elődei által hagyományozott ismereteket. Ez már első munkájának (*Itinerarium Germaniae*, Strassburg, 1632) magyar adataira is jellemző, a később többször kiadott művére (*Neue Beschreibung dess Königreichs Ungarn*, Ulm, 1646, 1660) még inkább. Kiterjedt írói munkássága – Németh S. Katalin találó szavaival – „határterület a gyakorlati bedekker és a leíró földrajz között”, a kor igényeit tükrözi, műfaját tekintve pedig „tárháza a 17. század ismereteinek, történeti dekameron és pletykatár egyben” (170). Bizonyára éppen ezért örvendett hallatlan népszerűségnek, megtalálható volt a Magyar Királyság és Erdély könyvtáraiban, s könyvjegyzékeiken gyakran szerepel. A kutatókat olykor meg is tévesztette Zeiller jólértesültsége, több vonatkozásban eredetiséget tulajdonítottak észrevételeinek. Most már viszont

tudjuk, hogy nem saját tapasztalatait adta közre, érdeme nem az originalitásban rejlik, hanem abban, hogy szórakoztató olvasmányélményt is nyújtott a németül olvasó közép-európai értelmiségnek.

Nem kevésbé fontos a következő útleírás ismertetése sem: Salomon Schweigger evangélikus lelkésznek, Nürnberg prédikátorának a munkája ugyanis szintén bővelkedik magyar vonatkozásokban. A német szerző hazájából kiindulva Konstantinápolyig és Jeruzsálemig jutott el, tapasztalatairól, három évre terjedő utazásának részleteiről, különféle kalandjairól hazatérte után három évtizeddel számolt be (*Eine neue Reyssbeschreibung auss Teutschland nach Constantinopel und Jerusalem*, Nürnberg, 1608). A Kárpát-medencén átutazva eredeti megfigyeléseit adta közre. A török földre induló császári delegáció tagjaként vehetett részt a nagy utazáson, a Dunán lefelé hajózva azonban több várost is megismert: Pozsony, Komárom, Visegrád, Buda kötik le figyelmét, s a városok kapcsán előszeretettel elmélkedik a magyar történelemről, a török hódoltság okairól, összekapcsolva a látottakat olvasmányélményeivel, ez adja művének jelentőségét, egyediségét.

Egészen más céllal, de szintén végigutazta Magyarországot 1664-ben Johann Jakob Redinger ortodox zwingliánus prédikátor, aki Comenius és Drábik politikai próféciainak hatása alá került. Úgy vélte, hogy a törökök képesek a Habsburg-hatalom megdöntésére, de ehhez kereszténnyé kell lenniük. Ennek érdekében járta a hódoltságot, sikert nem ért el, de kalandos utazásainak kéziratban maradt leírása (*Kurzer Entwurff meiner Räisen, Verrichtungen und Begegnussen*) így is sajátos színfoltja a műfajnak. Németh S. Katalin érdeme, hogy a zürichi Zentralbibliothek anyagában

feltárta a kor politikai-diplomáciai viszonyaira, ezen belül Comenius nézeteinek propagálására nézve is értékes forrást, amelynek teljes terjedelmű közlését is kiállításba helyezte.

Az utazási beszámolókon kívül a korban elterjedt fiktív dialógus műfajában is megjelent érdemleges tudósítás Magyarországról. Johann Georg Schielen Thököly Imre koráról szóló „beszélgetése” (*Historische Politische und Philosophische Krieg- und Friedens-Gespräch...*, 1683) mindaddig nagyon kevésbé keltette fel a magyar kutatás figyelmét. A nyolc füzetből álló kiadvány újabb darabjai a wolfenbüтели Herzog August Bibliothek Hungarica-állományának Németh S. Katalin által folytatott katalogizálása közben kerültek elő. Ezt a műfajt (*Gesprächspiele*) Georg Philipp Harsdörffer honosította meg német nyelvterületen, elsődlegesen a témák tarkasága és a gáláns stílus jellemezte. A magyarországi politikai helyzet kuriózumai, a „kuruc király” törökbarátság, az iszlám térhódítása egyaránt beszüremlett ezekbe a párbeszédbe, amelyeket ilyen módon becses kortörténeti forrásokként érdemes számon tartani, mint erre a jelen tanulmány is meggyőző példa.

A Schielen-kutatáshoz kapcsolódik az a külön tanulmányban közölt versszöveg, amely a *Gespräch* hetedik havi füzetében jelent meg: magyar diákok német éneke ez a 25 strófányi költemény. A török dúlás elől menekülő diákok az allegorikus királynőalak előtt beszélnek el viszon tagságaikat, üldöztetésüket és fejezik ki békevágukat, jellegzetes képét adva a háborús korhangulatnak. Az unikum példányként fennmaradt vers mindaddig ismeretlen volt mind a magyar, mind a német kutatás előtt.

A kötet kisebb terjedelmű tanulmányai közül kettőnek a témája is kapcsolódik Zrínyi Miklóshoz, ezek szintén újdonságnak számítanak a szakirodalomban. Az egyik a törökverő hadvezér halálának korabeli német visszhangjáról közöl új adatokat *Egy legenda oldalágai* címmel, a másik pedig egy 1664-ben készült beszámoló (*Relation*): egy közkatonai elbeszélése a magyarországi törökellenes hadjáratban történő részvételéről. A braunschweig-lüneburgi fejedelmi hadosztály lovas regimentjének tagja meglepően pontos tájékoztatást ad a hadjárat kisebb-nagyobb eseményeiről, szól a német és magyar szövetségesek közötti súrlódásokról, ellentétekről, Kanizsa sikertelen ostromáról, Zrínyiújvár elestéről, viszont magát Zrínyit jó hadvezérnek látatja. Mindez hadtörténeti forrásként bizonyára hasznosítható adatkincs lesz a jövőben. Kutatás-módszertani szempontból is tanulságos a szöveg előkerülésének története: Wolfenbüttelben a tartalmi hungarikumok utáni nyomozás során került elő, ennek a munkának a részleteivel ismerteti meg a jövőbeni kutatóit a tanulmány szerzője.

A továbbiakban még Sigmund von Birken magyar kapcsolatairól számol be egy írás, valamint Daniel Speer pikareszk-regényének, a *Magyar Simplicissimus*nak a forráskérdéséről szól egy fejtegetés. A jelen tanulmánykötet első írását figyelembe véve nem meglepő, hogy Németh S. Katalin Marchthalert is beiktatandónak nyilvánítja a regény forrásai közé, noha nem a közvetlen, hanem csak az áttételesen működő hatások közé sorolja. Joggal, hiszen a Speer által használt írások végső soron az ulmi polihisztor kéziratos munkájából sokat merítettek.

A kötetet záró tanulmány témájában és műfajában kissé elüt a többitől: Bethlen

Kata és a német író, Eleonora Petersen-Merlau életének, mentalitásának és főként önéletírásának összehasonlító vizsgálatát nyújtja. Ez kuriózumnak számít, mivel korábban az erdélyi grófnőre vonatkozó – egyébként igencsak bőséges – szakirodalomban nem került sor külföldi párhuzamait feltérképező kutatásra. Kettőjük között meglepő hasonlóságokat tárt fel Németh S. Katalin elemzése, s ez főként a pietista szellemű női önéletírások tipológiai jellemzőinek kimutatásában hozott eredményt. Ilyen sajátosságok: a paragrafusok szerinti szövegszerkesztés, az öntisztázási szándék az utókor előtt, az elbeszélést meg-megszakító imádságok és fohászok beiktatása, valamint a mindezt keretbe foglaló elmélyült, önvizsgálóbűnbánó kegyesség. Mindkét szerzőnő korán árvaságra jutott, mindketten rettegnek a katolikus hatásoktól, házasságuk alakulásában pedig az isteni gondviselés megvalósulását látják. Noha nincs filológiai adat arra, hogy Erdélybe eljutott volna a német kötet, a párhuzamosságok mégsem lehetnek véletlenek: mindkét önéletírás alapját a pietista devóció jelenti, aminek további vizsgálatára éppen ez a tanulmány adhat ösztönzést. Annál is inkább, mivel az utóbbi időben előtérbe került az ego-dokumentumok elemzése, s ezeknek jelen esetben tipikus női változatról van szó.

A tanulmányok után a függelék mintegy huszonöt lapon át ízelítőt ad a német utazók Magyarországról szóló leírásaiból, így közvetlenül kapunk képet arról, miként láthatta a német nyelvterület olvasója a kora újkori Kárpát-medence geográfiai, gazdasági, néprajzi, vallási, politikai helyzetét, a magyarság jellegzetes szokásait, életének mindennapjait. Már csak

azért is hasznos ez a tömör antológia, mert kitűnik belőle, hogy a kulturális különbségek tudomásul vétele a kora újkorban sem volt zökkenőmentes, számos tévedés, fél-információ, félreértelmezés került be még azokba az országismertetésekbe is, amelyek objektív képet szándékoztak volna adni a megismerendő közegről. Jó lenne a jövőben minél többet megtudni arról is, milyen volt a bemutatott művek olvasói visszhangja, kritikai fogadtatása.

Végeredményben a korábbi ismereteinket jelentékeny mértékben bővítő és árnyaló, számos vonatkozásban szakmai újdonságokat hozó, élvezetes stílusban megírt kötet fontos küldetést teljesít mind a magyar irodalom- és művelődéstörténet, mind a rokontudományok és a komparatiztika szempontjából. Bizonyíték arra is, hogy a könyvtörténet nélkülözhetetlen eleme az irodalmi folyamatok rekonstrukciójának, a szövegek intertextuális vizsgálata pedig új felismerésekhez vezet. A tanulmányok együttes kiadása révén Németh S. Katalin adatokban bővelkedő, megbízható áttekintést ad a német közvéleményben megjelent „magyar dolgokról”, a Magyarországot „német tükörben” bemutató írások sokszínűségéről. A könyv tanulságai tágabb értelemben is hasznosíthatók: a bemutatott útleírásokból kibomló kép a hazai önismeret történeti formálódására sem maradhatott hatástalan. A tanulmánygyűjtemény ebben az értelemben is sok információt közvetít a közép-európai térség kora újkori kapcsolatrendszeréről, annak működési mechanizmusáról, az akkori kulturális transzfer eredményeiről és visszasságairól egyaránt.

Bitskey István
az MTA rendes tagja

Kis János: *A' Magyar Páméla*

Forráskiadás

Bevezette és sajtó alá rendezte Labádi Gergely, Budapest, reciti, 2014 (ReTextum), 153 l.

A reciti kiadó *ReTextum* sorozatának nyitó köteteként látott napvilágot Kis János *A' Magyar Páméla* című fordításának forráskiadása. A kötetet a korszak irodalmának jeles kutatója, Labádi Gergely rendezte sajtó alá s látta el bevezető tanulmánnyal. A kiadás szorosan kapcsolódik a 18–19. század fordulójának irodalomtörténeti specifikumaival foglalkozó kutatásokhoz. A bevezető tanulmány e soknevű korszak mentalitás- és társadalomtörténeti megközelítésére épül, melynek lényege minden alkotást, jelenséget komplex módon, a maga kulturális közegében vizsgálni, törekedve a „történelem levegőjének” (OLÁH Anna, *A „spiritus”, a „modestus” és az „universitas”: Interjú Bíró Ferencsel*, Sic Itur ad Astra, 61[2009], 17), illetve az irodalomtörténet és a társadalomtörténet érintkezési pontjainak felismerésére és felhasználására (SZILÁGYI Márton, *Határpontok*, Bp., Ráció, 2007). Ez a megközelítés felülírja a magyar irodalomtörténeti hagyomány Kis János e művével kapcsolatos álláspontját, mely szerint *A' Magyar Páméla* túlságosan megkésett átdolgozás, s nem őrzi meg az eredeti mű elbeszéléstechnikai újítását.

A' Magyar Páméla és forrása című bevezető tanulmány felépítése ugyancsak egy új irodalomtörténeti mintához kapcsolható. Az egyes részek címében a történetiség többes száma (melyet a Szegedy-Maszák Mihály által főszerkesztett, reprezentatív tanulmánygyűjtemény emelt a címébe) lehetővé teszi a forrásvizsgálat egyes lépéseinek szemléltetését, a hagyományból öröklött különböző megközelítések vizsgálatát folyamatos érintkezési pontok kijelölésével. Így olyan értelmezői keretet

hoz létre, amelynek révén a tanulmány írója nemcsak teljesen meggyőző választ ad *A' Magyar Páméla* forrására, hanem ezzel az íróját övező irodalmi „elföldelés” (BALOGH Piroska, *Ars scientiae: Közelítések Schedius Lajos tudományos pályájának dokumentumaihoz*, Debrecen, 2007, 15), a megkésettség toposzát is szemlélteti. A forráskiadás bevezető tanulmánya összehasonlító elemzést ad Kis János *Pámélájáról* és annak mintájáról, Charlotte Schiller *Die neue Pamela* című kisregényéről, tágabb kontextusba helyezve a magyar *Pámélát*, s megállapítja, hogy koncepcionális eltérés mutatható ki a két mű között. Külön érdeme a két nyelvű kiadhatóság felismerése, mely érzékelhetővé teszi a magyar fordítás eltéréseit.

Mindez kiválóan illeszkedik a Hegedüs Béla és Labádi Gergely által szerkesztett *ReTextum* sorozat koncepciójába, mely szerint a kritikai igényű kiadás is csak szövegváltozatokat hozhat létre, mivel ideális szövegállapot nem létezik, de a szerkesztők szándékai szerint a sorozatban megjelenő szövegek „egy adott pillanatot szakmai kritériumai alapján a legjobbak” (lásd a kötet hátsó borítóján).

A bevezető tanulmány *A' Magyar Páméla történetei* című fejezete számos, az eddigi nézőpontokat gazdagító szempontot vet fel a korszak irodalmi életével, annak társadalmi-gazdasági beágyazottságával kapcsolatban. A *Miért adta ki Kis János a Flórát?* kérdésre válaszoló fejtegetésekhez felhasznált Kis János–Aranka György, illetve Kis János–Kazinczy Ferenc levelek megközelítési lehetőséget kínálnak fel a

korabeli írói pálya vizsgálatához is, sőt kiváló mentalitástörténeti dokumentumanyagot hordoznak. A „Tudós hazafiság” (DEBRECZENI Attila, *Tudós hazafiak és érdekeny emberek: Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában*, Bp., Universitas, 2009) közösségteremtő eszméjének hatása is tetten érhető.

Kis János felismeri a kézirat könyvvé válásának nehézségeit, levélben kér tanácsot Aranka Györgytől, az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság tudományszervezés, könyvterjesztés és könyvnyomtatás területén többéves tapasztalattal rendelkező, és általa „Tudós Hazafi”-ként megszólított titoknokától. Eszmecsere alakul ki közöttük, többek között a szempontunkból érdekes témában: az alkotómunka támogatásával kapcsolatban. Aranka kifejti, hogy az alkotó elsősorban áldozatot hoz, „becsület, hír, név, pénz, jutalom kívánásáról teljességgel lemond”, hozzátéve, hogy a közreadott munkáknak nem szabad megbotránkozást okozniuk. (Aranka György Kis Jánosnak, Hely nélkül, 1797. szept. 15., MTAK Kt., M. Irod. Levelezés 4-r. 146.)

Kis János Aranka állásfoglalásával egyetért ugyan, de nem hallgatja el, hogy ő és társai nem kívánnának jutalmat, de helyzetükben a kiadás költségei miatt a megélhetésük forog kockán: „a ki ugyan a tudományokat egész szívéből s szintén oly tisztán s interessentia nélkül szereti mint akárki, s a józan megvilágosodást is szintén oly buzgón kívánja terjeszteni, de mindazonáltal munkájából tisztességes jutalmat kívánni nem csak illendőnek, hanem környülállásra nézve szükségesnek, sőt ugyan kötelességében álló dolognak is tartja.” (Kis János Aranka Györgynek, Nagy-Baráti, 1797. jún. 30., MTAK Kézirattár, M. Irod. Levelezés 4-r. 146.) Aranka nemesi származású, apja református szuperintendens volt;

e tisztséget akkoriban csak nemes tölthette be. Éppen Kis János volt az első, néhány emberöltővel később, akit paraszti származása ellenére szuperintendenssé választottak az evangélikus egyházban. A Tudományos Gyűjteményben közölt Aranka-életrajz (SZÉKELY Márton, *Méltóságos Aranka György Úrnak élete*, TudGyűjt. 1818/12, 68–91) újabb megvilágításba helyezi az alkotói áldozatot. Aranka háttere biztosítja, hogy tisztességes megélhetését nem veszélyezteti áldozatkészsége: „Nevezetes, hogy Aranka felette munkás, de fősvény nem lévén, a' munkát kereste; hanem azért senkitől jutalmat nem kívánt, melly cselekedete néki becsületet és még több jövedelmet hajtott, más úton pótolgatván ki ezen fogyatkozás.” (Uo., 72–73.)

Kis János megállapítása szerint a „Tudós Hazafiak” összetartása ezen is tudna segíteni. Mecénást keresni s hozzákönyörögni megalázó, ám a magyar literatúrát lelkesen pártoló tudós hazafi sokat segítenek: „Segedelmet a nagy uraktól koldulni szégyenlek. Arra határoztam végre magamat, hogy, ha mágnásaink vagy más gazdag hazánk fiai közül valakit tudnék nemzeti literatúránknak buzgó szeretőjét, ahoz folyamodnám oly kéréssel, hogy bőségéből jó szándékomat nemes szívvvel mozdítaná elő, adna a nyomtatásra pénzt, osztaná meg velem a nyereséget, ha pedig a nyomtatványok nem kelnének, áldozná fel egynehány forintját, s viselné maga a veszteséget.” (Uo.) Jól átgondolt rendszer lehetősége ez, mely együttműködésre épül a magyar nyelvű művelő társaságok elkötelezett tagjai mint írók, illetve pártfogói mint költségviselők között, s a résztvevők kapcsolatrendszerén keresztül bővül.

Aranka és Kis szembeállítás a témában egyértelműen toposzképző lehet. Ha csak Arankának a társaság tagjaira vonatkozó elvárásait megfogalmazó soraira

figyelünk: az alkotó áldozatot hoz, „becsület, hír, név, pénz, jutalom kívánásáról teljességgel lemond”, akkor egyértelmű, hogy aki nem így tesz, pénzért dolgozik (vö. 15). Véleményem szerint itt csak arról van szó, hogy a beküldött munkákért a Társaság nem fizet. A hivatkozott levélből az is kiderül a *journal*-terv fogadtatása kapcsán, hogy Aranka álláspontja alapvetően nem tér el Kis Jánosétól. Ha sikeres a folyóirat, a nyereség a benne dolgozóké: „Ha haszon lesz benne [ez esetben a Kis János által szorgalmazott *journal*-ból – T. K.]: az azokat illeti, akik dolgoznak benne [...]” (Aranka György Kis Jánosnak, h. n., 1797. szept. 15.)

Kis János az írók különböző társadalmi helyzetéből fakadó eltérő anyagi háttér meghatározó voltára utal: „De summás költséget feláldozni ott, ahol a mindennapi való van csak, az nem nehéz, hanem lehetetlen” – egyben az önálló, felelős egyéniség megnyilvánulása is. (Kis János Aranka Györgyhöz, Nagy-Baráti, 1797. okt. 24., MTAK Kt., M. Irod. Levelezés 4-r. 146.)

A tanulmány további jelentős „határpontokra” is felhívja a figyelmet. Az alkotók témaválasztásával kapcsolatban egyrészt bizonyítja azt az irodalomtörténeti toposzt, hogy a 19. század elején „szégyennek” számított, ha valaki ismert író volt – erről tanúskodik a Kis János „eltávolító gesztusára” való hivatkozás. Másrészt e mentalitás történeti jellegére is rávilágít, hiszen a Kis János–Aranka levelezésben még nem látni ennek nyomát, sőt Kis János kellő öntudattal számol be munkáiról Arankának, a „Tudós Hazafi” pedig, értékelve azokat és a létrehozó szándékot, beveszi Kist az általa vezetett Társaságba.

A Mindenes Gyűjteményre való utalásokra fókuszálva úgy tűnik, hogy a Kis Jánossal kapcsolatos megállapítások Péczeli József munkássága, szellemisége (Bíró

Ferenc, *Péczeli József*, ItK, 69[1965], 405–432) felől megközelítve újabb változatot sugallnak „Kis János történetei”-hez. Mindez nem véletlen, hiszen Kis János még diákorában levelet írt Péczelihez, többek között azért, hogy megtudja, társaival együtt hol juthatnak hozzá a kassai Magyar Múzeumhoz, és ennek kapcsán érdeklődik a magyar írókról, költőkről, az új művekről, és „virágozni kezdő literatúránk” pártfogóiról, hitvallást téve elhivatottság-tudatáról: „Minden igyekezetem arra tzelez, hogy édes Hazánknak boldogságának előbb-vitelében valaha mennél hathatósabbban munkálkodhassam. [...] Első gondjaimnak egyik tárgya mindenkor anyai nyelvem fog lenni, és sokkal nagyobb buzgósággal kívánom azt ezután tanulni, [...]” (Kis János id. Péczeli Józsefhez, 1790. febr. 2., MTAK Kt., M. Irod. Levelezés 4-r. 143.) Labádi is rögzíti ezt a törekvést, amikor a magyar nyelvű elbeszélés nyelvi kérdéseit előtérbe helyező Kis János-levelekre utal. Kisnél ez a szándék még jóval később is kimutatható: „Egy nagy bajom a *style*-re nézve az, hogy nem tudom hol éljek az elbeszélésben perfectumokkal s hol imperfectumokkal. E részben semmi szabályt sem vagyok képes magamnak adni, csak bizonytalanságban ingadozok.” (Kis János Toldy Ferenchez, Sopron, 1842. okt. 12., MTAK Kt., M. Irod. Levelezés 4-r. 77., 220.)

A Komáromban 1789–1792 között megjelenő Mindenes Gyűjtemény szerkesztőjének fő célja a nemzeti nyelv fejlesztése és a hasznos ismeretek terjesztése, melyvel kapcsolatban a nőkről sem feledkezik meg: „Sokan azt mondhatják, mind tudjuk mi azt, ami a Gyűjteményben van. Megengedjük: úgy, de feleségeik, s gyermekeik, s azoknak kedvükért kellene ezt jártni.” Ezen kívül a bevezető tanulmányban a Mindenes Gyűjteményből idé-

zett, a „Pámélák” fordításának fontosságát kiemelő sorok is tekinthetők Kis János választási stratégiáját formáló nyomokként.

Ez a forráskiadás újabb összefüggéseket tesz láthatóvá, egyben a „mihez képest” kérdést is indukálja, amelyet tágabb kontextusba helyezve ütköztethetünk Szilágyi Mártonnak Kazinczy *Bácsmegyeyje* kapcsán feltett „mihez képest”-jével is: „Kazinczy Bácsmegyeyje esetében fenn tartható-e a romantikus irodalomtörténet-írás eredetiség-konceptiója mint a művet látenszen vagy nyíltan elmarasztaló szempont, amikor itt voltaképpen egy olyan újraírásról van szó, amely a posztmodern hagyományértelmezés felől termékenyen belátható lenne? S ez a megfontolás nyilván kiterjeszhető az imitáció-elv és a szokásosan magyarításnak elnevezett XVIII. századi adaptációk problémájára is.” (SZILÁGYI Márton, *Mihez képest?*, Alföld, 49[1998], 2.)

Végezetül egy még tágabb kontextusba helyezés lehetőségét is felvetném a Pamela-szüzsé kapcsán, mely összeurópai kontextusban értelmezhető igazán, hiszen a történet elszakad írójától, Richardsontól, és mint népszerű európai olvasmány meg-megújul. Ez pedig megnöveli Kis János *Pámélájának* jelentőségét a múltban, és e példaértékű forráskiadását a jelenben. Továbbá Labádi érdeme az is, hogy közvetíti a Kis János-i útmutatást, „üzenetet a jövőnek” az „eltávolító gesztussal” kezelt szövegekről: ezek csak „ephemerák” (20). Az efemer-irodalom lényege pedig az aktuális eseményekre való gyors reagálás. Aktualitását gyorsan vesztő műfaj. Alkotói viszont új szempontokat, adatokat, nyomokat szolgáltathatnak a kutatóknak, amelyet a Kis János *Pámélája* „történeteit” feltáró előtanulmány is bizonyít.

Tóth Kálmán

MTA TKI; MTA Posztdoktori Kutatói Pályázat

„Semmi sincsen egészen úgy...”

Füst Milán születésének 125. évfordulója tiszteletére rendezett emlékülés anyaga

Szerkesztette Szegedy-Maszák Mihály, Budapest, Fekete Sas Kiadó, 2013, 216 l.

Egy évfordulós konferencia, illetve az annak anyagából létrehozott kiadvány tétjekettős: egyrészt jelentős irodalomtörténeti vállalásnak és összegzésnek tekinthető, másrészt azonban az évfordulós szerzőt övező kultusz egy kiemelt állomásaként is értelmezhető. Irodalomtörténeti szempontból az ilyen összefoglaló kiadványok jelentősége abban áll, hogy a szakma (a kerek évszám, a nyilvánosság, az aktualitás okán) fokozottan figyel az adott alkotó szövegeire, ily módon a kötet alkalmassá válik az értelmezési lehetőségek sokféle-

ségének, az egymástól eltérő olvasatok esetleges ütközésének felmutatására. Az életműre vonatkozó kutatások eredményei így egyfajta kaleidoszkópként jelenhetnek meg, megerősítve vagy átrendezve a szövegek kanonikus pozícióit. Az évforduló azonban előtérbe vonja az író személyét, ezzel együtt pedig az élettörténetét, a relikviáit (a kéziratokat és a személyes tárgyakat, az életút szempontjából meghatározó helyeket és épületeket) is. Ilyen esetben a tudományos kérdésfelvetések mellett további megközelítésmódok is in-

dokoltta válnak, az emlékező, a mitizáló és a muzealizáló tekintet egyaránt az életműre vetül.

Az irodalomtörténet és az irodalmi kultusz kettős, egymást bizonyos értelemben ellenpontoszó perspektívája jellemzi a „*Semmi sincsen egészen úgy...*” című kötetet is, amely a Füst Milán Fordítói Alapítvány kezdeményezésére, 2013. október 18-án, a Petőfi Irodalmi Múzeumban megrendezett emlékkonferencia anyagát (a köszöntők és előadások szerkesztett változatát) adja közre impozáns módon, a Fekete Sas Kiadó Füst Milán-sorozatának újabb darabjaként. A tudományos és a személyesebb, emlékező jellegű írások mellett helyet kapnak a kötetben Füst Milán egyes szövegei, szövegrészletei; továbbá a szerzőről, illetve a jellegzetes, az életút állomásait felidéző tárgyakra, épületekre készített fényképek; emellett a kiadvány betekintést ad az alapítvány munkájába is, képet kapunk a hagyaték gondozásának módjáról, nehézségeiről, újabb állomásairól is.

Füst Milán életművének értelmezése, leírása során szinte állandó vonatkozási pont a szövegek korabeli beszédmódtól eltérő, sajátos modernsége; a szerzőnek a hagyományhoz és az újításhoz való egyedi viszonya; bizonyos, a művekben fellelhető tematikus jegyek, mint például a kívülállás élménye, az idegenség és a filozofikusság; továbbá a jellegzetes hangneme, amely a pátoszt és az iróniát, illetve a fenséges és a parodisztikus minőséget vegyíti, és amelyben az archaizálás és mitizálás gesztusa is meghatározó. Ugyancsak visszatérő motívum az életmű kanonikus helyzetére való reflektálás. Annak ellenére, hogy a szerző mind a líra, mind az epika, mind a dráma területén egyedi és jelentős alkotásokat hozott létre, ezáltal irodalomtörténeti rangja megkérdőjelezhetetlen, az általános műveltség (például a közoktatás) tekintetében Füst Milán fontossága mégsem evidencia.

A kötetben több olyan írás is szerepel, amelynek kiindulópontja ez a dilemma. Kulcsár Szabó Ernő (aki nemcsak irodalomtörténeti minőségben, hanem a Füst Milán Fordítói Alapítvány kuratóriumának leköszönő elnökeként szólal meg) például köszöntőjében a hatástörténet feltárásának szükségességére, valamint az életmű irodalomtörténeti értékelésének ambivalenciájára mutat rá: „Füst Milán életművével szemközt aligha állíthatjuk, hogy közmegegyezés állna fönn a jelenre gyakorolt hatásának mibenléte felől. [...] Már lírájának szisztematikus költészet-történeti elhelyezhetősége körül sem hangzanak egybe a szakmai vélemények, nem is szólva a prózai műfajainak irányzati hovatartozását illető elgondolások különbségeiről.” (*Üdvözlő sorok Füst Milán jubileuma alkalmából*, 15.)

Párhuzamba állítható ezzel Schein Gábor tanulmánya (*Messze áll mindenkitől? Füst Milán költészetének helyzete a 20. századi magyar irodalomban*), amely Füst Milán költészetének kanonikus helyzetét, a recepció meghatározó vonatkozási pontjait mutatja be. A bevezetésben Füst életművének jelentőségét, művészetbölcseleti írásainak hatástörténeti aspektusait állítja szembe azzal a ténnyel, hogy a szerző nem részesül a nagy klasszikusoknak kijáró folyamatos figyelemben. A kanonizáció kérdése, azaz a különállás „Füst Milán-i szituációja” (Somlyó György) központi jelentőségű Schein tanulmányában, amely rámutat arra, hogy az életmű integrálhatatlanságának problémája már a kortársi kritikában is jelen volt. Nagy Zoltán 1914-es cikke szerint például Füst Milán „messze áll mindenkitől, mint a sivatag

fája” (*Füst Milán: Változtatnod nem lehet*, Nyugat, 1914/9), Kassák Lajos pedig 1927-ben úgy látja, „az új magyar költészetnek nincs olyan csoportja vagy iskolája, ahová Füstöt be lehetne állítani, sőt ebből a nézőszögből az új európai költészetben sem tudnám a helyét megjelölni.” (*Füst Milán*, Nyugat, 1927/16.)

Schein a recepcióban újra meg újra felbukkanó fogalom, a „különállás” mögé tekint, és a magyar és az európai irányzatokhoz való kapcsolódását a kortárs befogadás kontextusában értelmezi Füst költészetének nyelvi, poétikai és tematikus aspektusait. Világos érvelés vezet el a tanulmány végkövetkeztetéséhez: „Füst költészetének befogadása kezdettől fogva az allegóriahasználat sajátoságaiból kibontakozó bonyolultabb történelem- és hagyomány szemlélet megértéséhez volt kötve. Ennek esélyei a múlt század hetvenes éveiben nőttek meg. A magyar irodalomban – először annak vajdasági részrendszerében, ahol a Füst-recepció megújulása is kezdetét vette, majd máshol is – ekkor kezdtek megjelenni és megerősödni hasonló szemléleti formák, hogy a *Termelési regénytől* Borbély Szilárd *Halotti pompájáig* jelentős művek alapító gondolata származék belőlük.” (62.)

Angyalosi Gergely írása (*Bizonyosság és agnoszticizmus a Változtatnod nem lehet című kötetben*) szintén Füst Milán költészetének poétikai sajátosságaival foglalkozik. A hiánypótló tanulmány a *Változtatnod nem lehet* szemléleti hátterét vizsgálja, meggyőzően érvel a bevezetésben megfogalmazott állítás mellett, mely szerint „a bizonyosság szenvedélyes keresése a pályakezdő Füstnél párban jár a radikális agnoszticizmussal; olyannyira, hogy ez a két, ellentétesnek vélhető pólus szervesen kiegészíti egymást” (37). A szöveg rendkívül sokrétű: miközben nyelvi, poétikai, stiláris

és strukturális szempontból is képet ad Füst Milán első verseskötetéről, valamint arról, hogy az hogyan illeszkedik a szerző teoretikus, önéletrajzi és szépirodalmi szövegeihez, Füst gondolkodásmódjának, bölcséleti jártasságának sajátosságait a kortárs gondolkodókhoz, csoportosulásokhoz való viszonyában is vizsgálja.

A Füst Milánról való további gondolkodás termékeny mozzanata lehet Angyalosi megállapítása, mely szerint Füst látásmódja bizonyos pontokon összefüggésbe hozható Lukács és köre művészetszemléletével, ám számos lényeges aspektusában eltér attól. Például „Füst Milánnál is »halálra szánt«, »halálra kárhozott« minden ember, de lírájának tragikus alaphangját az ellentétes igazságok feloldhatatlan és pusztulásba vivő *ellentmondása* adja, nem a pusztulás révén megvalósított homogén és egyértelmű – s végső soron művészi – forma. [...] A lukácsi értelemben Füst világlátása tehát nem tekinthető tragikusnak. A felfogásukat elválasztó vonal pedig nem más, mint Füst alapvető agnoszticizmusa. [...] [P]ontosan a lukácsi bizonyosság-igényt, a művészet absztraháló, filozófiai megközelítését állítja szembe egyfajta szenzuális, a minőség-érzékre alapozott esztétikumfelfogással, és egyértelműen az utóbbi mellett voksol.” (Uo., 43–44.)

Az Angyalosi-tanulmány olvasása nyilvánvalóvá teszi, hogy Füst Milán szépirodalmi szövegeinek vizsgálata során fontos hozadéka van annak, ha a biográfiai szövegek (naplók, levelek), a publicisztikák és az elméleti munkák tapasztalataival is számot vetünk. Ez az eljárás jellemzi Veres András figyelemre méltó tanulmányát is („*Ez mind én voltam egykor*”). Veres a két Hábi-Szádi kötet kapcsán tesz fel kérdéseket, rámutatva a vizsgált korpusz arkhimédészi pontjaira, azokra

az ambivalenciákra, amelyek segítségével az irodalomtörténész közel kerülhet a rendhagyó műfajú alkotáshoz. Számot vet a szerzői intenció (vagyis az 1957-es utóhangban megfogalmazott információk), a beszédhelyzet (az elbeszélők sokszorozódása, a megszólalók szerzői alteregóként azonosítása), az elbizonytalanító technikák (a szólások egymást ellenpontosító jellege, a szemantikai és tematikus ellentmondások) értelmezési lehetőségeivel, valamint a különböző műfajok és szövegtípusok (Füst költészete, elbeszélő prózája, önéletrajzi és magánszövegei, elméleti írásai) közötti átjárhatósággal. Alapvető jelentőséget tulajdonít az „álarcos szerepjátéknak”, amely ebben a kontextusban a biográfiai szövegeket kiegészítő, alternatív vallomásos módszerként tűnik fel: „Fölmerül a kérdés: mi lehet az oka a sok elbizonytalanító technikának? Nyilván többféle válasz is adható rá, itt csupán egyet vetnék fel a lehetséges indítékok közül. Hábi-Szádi tanításai között nem egy akad, amely *alapvető tabukat sért*. Ha némelykor óvatosan, körülírva jár is el, de egyértelműen állást foglal amellet, hogy nincsen túlvilág, Isten létezése kétséges, a világ nem teremtés eredménye, stb. Mint-hogy bölcséleti állításait nem szakfilozófiai érvekkel, illetve okoskodással támasztja alá, hanem döntően élettapasztalatokra épülő példázatokkal, sokkal inkább kitevői őket a szubjektív megítélésnek. Talán ezért ismeri el már előzetesen tanítása céljait. Igaz, így az állítások súlya kisebb, mondhatóságuk tere viszont szélesre tágul. Aligha lehet túlbecsülni, hogy milyen felszabadító lehetett Füst Milánra, amikor rátalált arra a művészi megoldásra, hogy különféle álarok mögé rejtheti a naplójába »beletitkolt« eszméit, életigazságait.” (87.)

Míg Veres András tanulmánya az életmű homogenitására, egységességére mutat rá, addig Bárdos László a biográfiai szövegeket, a naplót és a levelezést veti össze a tematika, a műfaj, a beszédmód és a személyesség megnyilvánulása szempontjából (*A véglegesség közlésmódjai: A Füst Milán-i napló és levelezés közös és eltérő jegyeiről*). Szilágyi Judit szintén „a Füst Milán-oeuvre egységére” utal, amikor az *Emlékezések és tanulmányok* kötet kiadástörténetét tekinti át, és filológiai-textológiai szempontokat is érintve az életműkiadás utolsó darabjának műhelymunkájába vezeti be az olvasót (*Másik[?] Füst Milán: Egy előkészületben lévő kötet néhány olvasata*). Ugyancsak filológiai és textológiai dilemmával szembesít Szigei Csaba ötletgazdag tanulmánya (*Egyetlen verso tanúsága: Füst Milán Az orgonista című kisregényének keletkezéséről. A Parnasszus felé című regény előzményeként számon tartott kisregény keletkezési időpontját a gép- és kéziratokon fellelhető feljegyzésekkel, a magánszövegekben található információkkal és az életmű további darabjaihoz való illeszkedéssel összefüggésben vizsgálja*).

A tanulmányok többsége az életmű prózai darabjait állítja a vizsgálódás fókuszába, Márton László például a világirodalmi kontextusokat ismerteti (*Az elbeszélői tekintet: Füst Milán világirodalmi szemlélődéseiről és megfigyeléseiről*), a kötet szerkesztője, az alapítvány kuratóriumának jelenlegi elnöke, Szegedy-Maszák Mihály pedig Füst prózájának nyelvi és narratológiai aspektusairól értekezik (*A történetmondó mint főszereplő*). Önéletrajzi és fikciós identitások viszonyát vizsgálja: véleménye szerint „Füst Milán elbeszélői munkái azzal a műfajöttevettel hozhatók összefüggésbe, amelyet a franciák s nyomukban az angolszászok »autofiction«-nak neveznek” (69). Számos észrevétele közül az a legtermékenyebb,

hogy a prózai művek elbeszélismódja hasznosítja az „önmegfigyelés” gesztusának sajátosságait, amely így a narratív stratégiák alakulásában, az időkezelés és a nézőpontok alakításában is szerepet játszik.

Molnár Gábor Tamás tanulmánya (*Hang és látvány Füst Milán elbeszélő prózájában*) szintén a prózai művek egy lehetséges interpretációját mutatja fel: a szerző narratív, stiláris, kompozicionális, mediális és szemantikai szempontokat együttesen alkalmazó írásában arra a kérdésre keresi a választ, hogy az elemzett rövidprózai elbeszélések és az *Advent* szövegformálása mennyiben és milyen módon függ „az elbeszélő hang és a hozzá kapcsolódó tudat(ok)” problémáitól, „a hang és a hang által teremtett látvány” egymásra vonatkoztathatóságától (95). A szöveg a Füst Milán prózájára jellemző egyes szám első személyű elbeszélismód értelmezési lehetőségeit vázolja, termékeny módon vet számot az elbeszélői szöveg megkettőzéséből adódó szerkezeti és narratológiai következményekkel, bizonyítva, hogy „a személyes hang és az elbeszélői szerepek közötti összjáték adja a Füst Milán-i prózastílus egyik központi motívumát” (100). Figyelemre méltó a tanulmánynak az az állítása is, hogy a Füst-próza „viszonylagos homogenitása” (a szakirodalom által gyakran említett nyelvi és poétikai vonatkozásokon túl) a látványok bemutatásával, a vizuális leírások jelenlétével, a „fényeffektusok és a megértés vagy annak hiánya közötti” összefüggéssel is kapcsolatba hozható (97).

A tudományos igényű írások mellett a kötetben több olyan szöveg is olvasható, amely nem annyira a műalkotást, hanem inkább az embert (a költőt, az író, a tanárt, a barátot) állítja a fókuszba. Poszler György visszaemlékezése Füst magánta-

nári kollégiumait „mágikus szeánszként”, előadásmódját „prófétai igehirdetesként”, karizmatikus személyét pedig titokzatos tudás birtokosaként írja le (*Borús bekezdések Füst Milánról*, 19). Röder Edit, az alapítvány kuratóriumának tagja, egykori tanítvány, a család barátja szintén az emlékezés hangján szólal meg, mielőtt a hagyatékkal kapcsolatos aktuális kérdésekre rátérne (*Megemlékezés Füst Milánról és Füst Milánné Helfer Erzsébetéről*); Sándor Iván Füst drámáiról szóló esszéjében személyes élményeket is említ (*A lélek sötét oldalának színeváltozásai: Boldogtalanok – Negyedik Henrik király*), E. Csorba Csilla, a Petőfi Irodalmi Múzeum főigazgatója pedig a muzealizálásnak mint értékörzésnek a jelentőségét hangsúlyozza *Köszöntő beszéde*ben.

A kultuszképzés azonban Füst Milán esetében nem annyira a megerősítésről, a közismert, mindenki számára konszenzusos kép rögzítéséről szól, sokkal inkább a felejtés ellen működik: az egykori tanítványok megszólalása, a visszaemlékezések lejegyzése valóban a tanáregyéniség „örökségének” bizonyítékaként, egyfajta „tanúságtételként” fogható fel. A fordítói alapítvány működésének dokumentumai (a támogatottak névsora, a laudációk közlése) voltaképp azt hivatottak jelezni, hogy a Füst Milán-féle szellemiség bizonyos értelemben ma is tovább él.

A „*Semmi sincsen egészen úgy...*” című tanulmánykötet tehát mind irodalomtörténeti, mind pedig kultusztörténeti szempontból fontos kiadvány, amely nemcsak az életmű értelmezéséhez, hanem a háttörténethez és a szerző nevéhez fűződő hagyomány működésének megértéséhez is szükségszerűen közelebb visz.

Nagy Csilla

MTA BTK Irodalomtudományi Intézet